

Damian Tomczyk

Dzieje rzemiosła cechowego Gorzowa Śląskiego w epoce feudalnej : przyczynek do dziejów miasta

Prace Naukowe. Pedagogika 8-9-10, 365-383

1999-2000-2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Damian Tomczyk (Opole – Częstochowa)

Dzieje rzemiosła cechowego Gorzowa Śląskiego w epoce feudalnej. Przyczynek do dziejów miasta

Dawne rzemiosło cechowe Gorzowa Śląskiego zasługuje z wielu względów na uwagę badacza. W miasteczku tym zrzeszenia rzemieślnicze miały oblicze polskie już od momentu powstania, a ich produkcja eksportowa z uwagi na położenie geograficzne Gorzowa Śl. nastawiona była przede wszystkim na wywóz do Polski.

Gorzów Śl. był w ubiegłych stuleciach jednym z najmniejszych miast górnosląskich, szczytujących się metryką wielowiekowego istnienia. Lokacja tego miasta na prawie zachodnim nastąpiła niewątpliwie jeszcze przed rokiem 1294, gdyż w zachowanych źródłach z tegoż roku określono Gorzów Śl. już jako miasto¹.

Od czasów lokacji Gorzowa Śl. musiały istnieć i rozwijać się rzemiosła, przynajmniej najpospolitsze. Jednak o życiu gospodarczym w tym okresie wiemy bardzo mało. Przypuszczać należy, że zajęcia miejskie – w tym również rzemiosło – miały tu skromne widoki rozwoju z uwagi na małe rozmiary zaplecza oraz konkurencję pobliskich miast i miasteczek, jak: Olesno, Byczyna, Kluczbork, Wołczyn. Dlatego też rolnictwo i hodowla bydła stanowiły źródło utrzymania znacznej części mieszkańców Gorzowa Śl.² Lokacja na prawie zachodnim przyspieszyła zapewne dalszy rozwój gospodarczy tego miasteczka, jednakże nie przyniosła nowych form organizacji rzemiosła, tj. cechów. W zachowanych źródłach rzemieślnicy gorzowscy pojawiają się dopiero przy końcu XV w. W latach 1496–1509 występuje we współczesnych dokumentach pochodzący rodem z Gorzowa Śl. malarz wrocławski Mikołaj. W 1512 r. ukazuje się w tymże cechu malarz Jerzy z Gorzowa Śl.³

Rzemiosło gorzowskie objęte zostało organizacją cechową chyba nie wcześniej niż w drugiej połowie XVI w., kiedy to w tym mieście powstało pierwsze zrzeszenie

¹H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, 2 Aufl., Breslau 1902, s. 155; J. Dąbrowski, *Dzieje polityczne Śląska w latach 1290–1402*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 1, Kraków 1933, s. 333; K. Piwarski, *Historia Śląska w zarysie*, Katowice – Wrocław 1947, s. 66; F. Hawranek, *Materiały do kroniki Gorzowa Śląskiego (do roku 1945)*, [w:] *Szkice i materiały z ziemi oleskiej*, Opole 1966, s. 97.

²F.A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 2, Brieg 1783, s. 181; J.C. Sinapius, *Schlesien in merkantilischer, geographischer und statistische Hinsicht*, Bd. 3, Sohrau – Leipzig 1808, s. 101.

³A. Schultz, *Urkundliche Geschichte der Breslauer Maler-Innung in den Jahren 1345 bis 1523*, Breslau 1866, s. 84, 89–90; T. Dobrowolski, *Śląskie malarstwo ścienne i sztalugowe do początku XV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych...*, s. 98, przypis 1.

rękodzielnicze. Rzemiosło zaczęło dopiero wówczas organizować stopniowo swoją wytwórczość na zasadach ustroju cechowego i monopoli produkcji.

Należy pamiętać, że w niektórych małych miejscowościach górnośląskich samodzielne cechy rzemieślnicze nie istniały przez dłuższy czas od chwili założenia miasta na prawie zachodnim. Nie ulega wątpliwości, że rzemieślnicy reprezentowani byli już od czasów lokacji, lecz należeli do odpowiednich cechów w innych miastach (tzw. i korporowani). Jako przykład służyć mogą dzieje Lublińca i Woźnik. Lokacja Lublińca nastąpiła w 1272 r. lub nieco później. W 1500 r. miasto to otrzymało od Jana II księcia opolskiego potwierdzenie nowych praw miejskich, według których kontrolę nad cechami sprawować miała rada miejska. W ślad za tym zaczęto w Lublińcu zakładać od 1502 r. cechy rzemieślnicze⁴. Również Woźniki w zachowanych źródłach wymienia się jako miasto już w 1310 r., jednak prawo do zakładania korporacji cechowych uzyskały dopiero na mocy przywileju króla czeskiego Ferdynanda III z 1631 r.⁵

Brak cechów rzemieślniczych w Gorzowie Śl. aż do drugiej połowy XVI w. można tłumaczyć albo słabą liczebnością rzemiosła oraz brakiem niezbędnej do samodzielnej egzystencji organizacyjnej podstawy finansowej, albo też niechęcią do posiadania własnych zrzeszeń rzemieślniczych. Posiadanie bowiem własnego cechu związane było z dużymi kosztami i staraniami, zaś rzemieślnicy inkorporowani i tak korzystali przecież z uprawnień rzemiosła legalnego. Jeśli jednak dane rzemiosło osiągnęło wystarczającą liczbę członków, a tym samym było w stanie pokryć koszty administracji cechu, mogło za zgodą właściwej władzy założyć własną organizację cechową.

W końcu XVI w. aktywność gospodarza mieszczaństwa gorzowskiego znacznie się zwiększyła. Około 1585 r. powstał w Gorzowie Śl. cech garncarzy. Członkowie jego musieli ubocznie trudnić się jeszcze uprawą roli, skoro jeszcze w 1906 r. była w tym miasteczku rola garncarska, uprawiana przez potomków garncarzy. Jedną z ulic Gorzowa Śl., którą ongiś zajmowali garncarze – przypominając tradycje kwitnącego niegdyś tego rzemiosła – nosiła (przed ostatnią wojną) nazwę Garncarskiej. Szczególną rolę w dziejach tego cechu odegrała rodzina Zawadów. W okresie działań wojennych 1945 r. przepadły od pokoleń przechowywane dokumenty mistrzów – garncarzy tej rodziny, sięgające XVI w.

Rodzina ta zamieszkiwała w nie istniejącym już dziś najstarszym domku Gorzowa Śl., pochodzącym prawdopodobnie z 1734 r.⁶ Około 1630 r. założono w mie-

⁴Lubliniec. *Zarys rozwoju powiatu*. Pod red. J. Jarosa, Katowice 1972, s. 55, 58, 60, 71.

⁵L. Musioł, *Woźniki. Dzieje miasta od czasów najdawniejszych do połączenia z Macierzą w roku 1922*. Opracował, uzupełnił i przygotował do druku W. Dziewulski, Opole 1971, s. 14, 38.

⁶F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Bd. 1, Breslau 1864, s. 230; A. Wiczorek, *Aus der Geschichte der Stadt Landsberg O.S.*, „Oberschlesien”, Jg. 4:1905–1906, s. 332; *Oberschlesien. Verkehr, Wirtschaft und Volkstum*, Berlin – Steglitz 1935, s. 283; H. Schramm, *Die Stadt Landsberg O.S.*, „Heimatkalendar des Kreises Rosenberg, O.S.”. Jg. 10:1935, s. 79; Hawranek, op. cit., s. 106–107; D. Tomczyk, *Z dziejów rzemiosła cechowego Gorzowa Śląskiego*, „Głos Olesna”, R. 7:1972, s. 40; J. Kłopotka, *Takie były początki*, ibid., s. 117.

ście cech szewski⁷. Pierwszym znanym nam ze źródeł szewcem gorzowskim był Jakub Laipelt, który zmarł w Oleśnie w 1693 r.⁸

W kilkadziesiąt lat później, około 1700 r., powstał cech krawiecki⁹. Na początku XVIII w. sprawił on sobie pieczęć, której odcisk zachował się na akcie z 1783 r.¹⁰ W 1730 r. utworzono pospólny cech niemiecki, który skupiał stolarzy, bednarzy, kowali i ślusarzy¹¹.

Oprócz wymienionych wyżej zrzeszeń rzemieślniczych powstał w omawianym miasteczku w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. cech poszewniczo-płócienniczy. Nie mówią o tym co prawda bezpośrednio przekazy źródłowe, lecz wskazują na to dwa fakty: 1. wymieniony w źródłach w latach 1792–1793 mistrz płócienniczy Jan Pencheni już w 1799 figuruje jako cechmistrz¹²; 2. niezaprzeczalnym dowodem istnienia i działalności organizacyjnej tego zrzeszenia rzemieślniczego jest pieczęć cechowa z końca XVIII w.¹³

W wydanych przez T. Ładogórskiego tabelach statystycznych Śląska 1787 r. znajdujemy wiadomość, że w Gorzowie Śl. były 4 cechy rzemieślnicze¹⁴. Prawdo-

⁷Triest, op. cit., s. 230; Wieczorek, op. cit., s. 332; Oberschlesien..., s. 283; Schramm, op. cit., s. 79; Hawranek, op. cit., s. 107; Tomczyk, op. cit., s. 40.

⁸Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księga chrztów, ślubów i pogrzebów parafii oleśkiej z lat 1660–1732*, sygn. 88a, k. 259.

⁹Triest, op. cit., s. 230; Wieczorek, op. cit., s. 332; Oberschlesien..., s. 283; Schramm, op. cit., s. 79; Hawranek, op. cit., s. 107; Tomczyk, op. cit., s. 40.

¹⁰W polu pieczęci herb miasta: jeleń wspięty w skoku (zwrócony w prawo) nad pagórkem trójkątnego kształtu. W otoku napis: SIG. DER SCHNEIDER. IN. STAD. LANDTSBERG.. – Odcisk w tuszu (średnicy 21 mm) na akcie z 1783 r. – Powiatowe Archiwum Państwowe [dalej: PAP] Tarnowskie Góry, Cech krawców m. Tarnowskich Gór, sygn. 16.

¹¹Triest, op. cit., s. 230; Wieczorek, op. cit., s. 332; Hawranek, op. cit., s. 107; Tomczyk, op. cit., s. 40; W. Dziewulski, *Dzieje ludności polskiej na Śląsku Opolskim od czasów najdawniejszych do Wiosny Ludów*, t. 1, Opole 1972, s. 53.

¹²Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księga ślubów parafii gorzowskiej z lat 1765–1800*, sygn. 438e, bez pag.

¹³W polu pieczęci 3 członka tkackie w układzie trójkątnym z sześciolistną rozetką wewnątrz, trzymane po bokach przez 2 wspięte lwy. U góry pięciolistna korona. W otoku napis: ZICHNER: ZUNFT: SIGEL: ZU: LANSBERG. – Odcisk lakowy (o średnicy 38 mm) w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu, nr inw. S–X–2803. Napis na odwrotnej stronie odcisku informuje, iż tłok tej pieczęci (niezachowany do dziś) znajdował się przed ostatnią wojną w zbiorach Muzeum Górnośląskiego w Gliwicach. – Reprodukcję fotograficzną zamieścił F. Heinevetter w drobnych artykułach: *Oberschlesisches Innungswesen in der Vergangenheit*, „Oberschlesien im Bild” Jg. 2: 1925, Nr 4, s. 1 oraz *Oberschlesische Zunftsiegel* (Ibid., Jg. 2: 1925, Nr 45., s. 3, fig. 5). – Napisy na wspomnianych już pieczęciach cechów: krawieckiego i poszewniczego zredagowane były w języku niemieckim. Nasuwa się w związku z tym przypuszczenie, że miały one swe źródło raczej w tradycji; organizacja cechowa została zaszczerpiona na Śląsku przez osadników niemieckich, oni też panowali początkowo w założonych przez siebie cechach. Później używano napisów w języku niemieckim nawet w cechach mających oblicze polskie (jak np. w Gorzowie Śl.) – zapewne na mocy swego prawa bezwładności, tak samo jak aż do XX w. panowała w rzemiośle polskim terminologia niemiecka lekko tylko spolszczona.

¹⁴*Generalne tabele statystyczne śląska 1787 roku*, wydał i wstępem krytycznym opatrzył T. Ładogórski, Wrocław 1954, s. 122.

podobnie w tymże roku cech poszewniczo-płócienniczy jeszcze nie istniał, powstał on niewątpliwie w późniejszym okresie. Statystyka z 1787 r. wymienia, że ówczesnie w miasteczku było 5 płócienników¹⁵ (określenie równoznaczne z poszewnikami), a więc mogła to być wystarczająca liczba do utworzenia samodzielnego cechu, skoro krawców (posiadających własny cech już od około 1700 r.) było w tymże roku tylko 6¹⁶.

Gorzowskie cechy rzemieślnicze musiały posiadać własne statuty i przywileje (podobnie jak cechy w innych miastach). Nic o nich nie mówi literatura tematu, gdyż niemieccy historycy nie zajmowali się dziejami rzemiosła w tym miasteczku. Pożary Gorzowa Śl. z lat 1696, 1734 i 1802¹⁷ oraz działania wojenne 1945 r. zniszczyły wszelkie akta cechów.

Cech formalnie skupiał w swoich szeregach wszystkich rękodzielników uprawnionych do zajmowania się określonym zawodem.

Na jego czele stał zarząd złożony z cechmistrza i starszych. Członkowie cechów dzielili się na mistrzów, czeladników i uczniów–terminatorów. Pierwsi z nich stanowili warstwę uprzywilejowaną i cieszyli się pełnymi prawami produkcyjnymi i organizacyjnymi, podczas gdy czeladnicy spadli z czasem do roli najemnych robotników i podopiecznych cechu. Uczeń po ukończeniu nauki rzemiosła zostawał czeladnikiem (towarzyszem). Pracę rozpoczynał kilkuletnią wędrowką w celu wypraktykowania i pomnożenia swoich umiejętności zawodowych. I tak np. Ernest Sylwiusz Krause, rodem z Gorzowa Śl., wyuczył się u mistrza wiejskiego z Ozimka, Bogumiła Krausego, rzemiosła krawieckiego w ciągu 3 lat. Następnie w dniu 30 IX 1798 r. został on czeladnikiem w opolskim cechu krawieckim¹⁸. Wyżej wymieniony już Bogumił Krausa (również urodzony w Gorzowie Śl.) został w opolskim cechu krawieckim w dniu 22 XII 1794 r. wyzwolony na mistrza¹⁹.

W XVIII w. jedynymi Niemcami w Gorzowie Śl. byli napływowi koloniści, a wśród nich rzemieślnicy, którzy utworzyli cech niemiecki (przywędrowali oni zapewne z miast dolnośląskich lub Niemiec etnicznych). Cech ten skupiał Niemców tylko w początkowym okresie swej działalności. W pozostałych zrzeszeniach istniejących w tym miasteczku musiała istnieć wyłączność języka polskiego, bowiem cech niemiecki łączył – w momencie powstania – rzemieślników nie mieszcących się w dawnych polskich korporacjach. Jednakże już w drugiej połowie XVIII w. cech ten uległ repolonizacji, o czym dobitnie mówią nazwiska rękodzielników (patrz tab. 1). Warto tu wspomnieć, że cechmistrzem cechu niemieckiego w latach 1793–1800 był kowal Franciszek Płonka²⁰, niewątpliwie autentyczny Polak.

¹⁵Ibid., s. 133.

¹⁶Ibid., s. 143.

¹⁷Triest, op. cit., s. 231; Wieczorek, op. cit., s. 329–330; Schramm, op. cit., s. 79; Hawranek, op. cit., s. 113–114.

¹⁸WAP Opole, *Cech krawców m. Opola*, sygn. II–3–13/12, 17.

¹⁹Ibid., *Cech krawców m. Opola*, sygn. II–3–13/19.

²⁰Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księgi: chrztów (1765–1800) oraz zgonów (1786–1801) parafii gorzowskiej*, sygn. 438e, h, bez pag.

W ubiegłych wiekach w rękodziele gorzowskim panował niepodzielnie żywioł polski. W XVII w., jak to stwierdzono w czasie wizytacji kanonicznej w 1679 r.²¹, w kościele gorzowskim odbywały się kazania po polsku.

Cennym przyczynkiem do polskości rzemiosła w tym miasteczku są zachowane (w odpisie) 2 dokumenty z pierwszej połowy XVIII w., spisane w języku polskim. Pierwszy z nich pochodzi z 13 IX 1730 r. i dotyczy fundacji w wysokości 50 talarów śląskich na opłacenie śpiewu różańca przez organistę. Wystawcami tego dokumentu byli: wójt miejski Jerzy Wolny, przysięgli ławnicy i członkowie rady miejskiej: Szymon Pawelczyk, Jerzy Busia, Jan Armut, cechmistrz szewski Andrzej Banaś i wszyscy bracia cechowi, cechmistrz krawiecki Bernard Czech i wszyscy bracia cechowi. Dokument ten opatrzony był pieczęcią rady miejskiej oraz 3 cechów gorzowskich²². Następny dokument, wystawiony 11 I 1735 r., dotyczył fundacji Macieja Politowskiego z Szyszkowa (366 talarów śląskich 16 groszy czeskich) na msze za spójność dusz zmarłych jego braci i sióstr. Na dokumencie tym pod pisy złożyli: Bernard Czech – cechmistrz krawiecki, Augustyn Miller – starszy cechu, Krzysztof Kaczmarzyk – cechmistrz garncarski, Mateusz Adamczyk – starszy cechu, Jan Schmutzer (w źródle: Smucer) – cechmistrz szewski, Szymon Fabianek – starszy cechu, Jerzy Kaczmarzyk – wójt miejski, Franciszek Sitko, Sebastian Załęcki – przysiężni ławnicy, Jan Henryk Armut – burmistrz, Andrzej Pierzyna, Grzegorz Czaja, Jerzy Buzia – rajcy, Jan Ignacy Dubiel (Dubielius) – proboszcz gorzowski, Maciej Politowski – pan z Szyszkowa. Dla nadania mocy prawnej na akcie tym wyciśnięto pieczęcie: rady miejskiej, wójta, cechów: krawieckiego, garncarskiego, szewskiego, Jana Ignacego Dubiela i Macieja Politowskiego²³. W latach 1737–1764 często spotyka się polskie wpisy w gorzowskich księgach metrykalnych²⁴. Albowiem ludność Gorzowa Śl. jeszcze w drugiej połowie XIX w. posługiwała się językiem polskim²⁵.

W okresie feudalnym rzemieślnicy gorzowscy specjalizowali się głównie w mało dochodowej produkcji obuwia i wyrobów garncarskich. Te dwie gałęzie rzemiosła miały tu szczególnie dogodne warunki rozwoju ze względu na zapewniony rynek zbytu w sąsiedniej Rzeczypospolitej. Stosunki handlowe ułatwiała przygraniczne położenie tego miasteczka, a nie bez znaczenia była także znajomość języka polskiego, który jednocześnie był językiem ojczystym ludności Gorzowa Śl.

Gorzowskie szewstwo i garncarstwo już zapewne w średniowieczu osiągnęło wysoki poziom techniki i wytwórczości, stając się najliczniejszymi i najbardziej produktywnymi gałęziami rzemiosła w tym miasteczku. Wyroby miejscowych szewców posiadały ustaloną renomę i znajdowały zbytnie nie tylko na rynkach lokal-

²¹W. Urban, *Materiały do dziejów polskości na Śląsku w wizytacjach diecezji wrocławskiej (do początków XVIII wieku)*, „Sobótka”, R. 14: 1959, nr 2, s. 176–177.

²²Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księga zgonów parafii gorzowskiej (1736–1801)*, sygn. 438h, bez pag.

²³Ibid., bez pag.

²⁴Ibid., *Księga zgonów (1721–1766)*, sygn. 438f, bez pag.

²⁵Triest, op. cit., s. 230.

nych, ale w stosunkowo znacznej ilości napływały przypuszczalnie na rynki głównie Wielkopolski. Zbyt wyrobów obuwniczych w Polsce świadczy dowodnie o ograniczonej więzi Gorzowa Śl. – podobnie jak i całego Śląska – z Macierzą, wyrazem tego były właśnie kontakty handlowe. Zapotrzebowanie i zbyt gorzowskiego obuwia w Rzeczypospolitej kształtowały rozwój gospodarczy Gorzowa Śl., warunkując zarazem ekonomiczną zależność tego miasteczka od Macierzy. Produkcja obuwia zależna była bowiem od dostaw skóry z Rzeczypospolitej; ich wstrzymanie bądź zmniejszenie godziło w gospodarkę miasteczka²⁶.

Po przejściu pod panowanie pruskie (1742 r.) Gorzów Śl. znajdował się w szczególnie trudnej sytuacji gospodarczej. Był on aż do 1805 r. miastem prywatnym i dlatego też jego panowie uważali gorzowian za swych poddanych, starając się nawet zmusić ich do odrabiania pańszczyzny. Wymowny w tym względzie może być dokument z 24 VII 1743 r., który podawał, iż gorzowianie zmuszeni byli pracować przez 6 dni przy sianokosach na łące pańskiej oraz bezpłatnie odrabiać 108 dni pańszczyzny rocznie. Podatek od rzemiosła przyniósł panu miasta w tymże roku tylko 30 talarów 16 groszy srebrnych dochodu²⁷. W 1860 r. podatek od rzemiosła przyniósł miasteczku już 336 talarów²⁸. Rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w okolicznych wsiach godził także coraz bardziej w podstawy egzystencji rękodzieła gorzowskiego, hamując zbyt jego wytwórczości i stwarzając warunki do wzrostu produkcji konkurencyjnej. Jedną z przyczyn upadku rzemiosła miejskiego w okresie pruskim mógł być także garnizon wojskowy, zakwaterowany w domach prywatnych. I tak np. w 1787 r. stacjonowała w miasteczku załoga wojskowa składająca się z 98 ludzi²⁹. Przynajmniej część żołnierzy spośród tej załogi (posiadających własne rodziny) dorabiała sobie dodatkowo pokątnym uprawianiem rzemiosła, stwarzając przez to konkurencję rękodzielnemu cechowemu.

W związku z przedstawioną wyżej sytuacją gospodarczą rzemieślnicy gorzowscy już od połowy XVIII w. odczuwali brak zamówień i dlatego też chwyтали się różnych zajęć. Niektórzy z nich zostawali nawet nauczycielami wiejskimi. W 1755 r. w szkole wiejskiej w Radłowie zjawia się nauczyciel z Gorzowa Śl. – Gawleta, krawiec z zawodu. Następcą jego, w tejże szkole, był gorzowski płóciennik (tkacz) Misiok³⁰. Z powyższych przykładów widać, iż rzemiosło gorzowskie w przededniu epoki kapitalizmu wyraźnie podupadło i przeżywało głęboki kryzys.

Skład etniczny rzemiosła tego miasteczka w XVIII w. pozwalają wyjątkowo dobrze poznać zachowane księgi zgonów i ślubów parafii gorzowskiej z lat 1721–1801³¹. Zdecydowana większość nazwisk w ogóle – w tym i rzemieślników – jest ty-

²⁶Tomczyk, op. cit., s. 42.

²⁷Wieczorek, op. cit., s. 330; Hawranek, op. cit., s. 105–106; Tomczyk, op. cit., s. 42–43.

²⁸Triest, op. cit., s. 231.

²⁹*Generalne tabele...*, s. 109.

³⁰Rodewald, *Was die Dorfchronik über die Gemeinde Radlau berichtet*, „Heimatkalender des Kreises Rosenberg O.S.”, Jg. 11: 1936, s. 51; Hawranek, op. cit., s. 112–113; tenże, *Z dziejów germanizacji i walki o polskość ziemi oleskiej*, [w:] *Szkie i materiały z ziemi oleskiej*, Opole 1966, s. 147.

³¹Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księgi: ślubów (1712–1765, 1801, 1765–1800) i zgonów (1721–1766, 1765–1785, 1786–1801)*, sygn. 438d, e, f, g, h.

powo polska. Wśród rękodzielników spotykamy nazwiska znane i dziś jeszcze w Gorzowie Śl. i okolicy; Węgiel, Pierzyna, Adamczyk, Sikora Zawada, Rak, Gąsior, Sito³². Rzadko natomiast występują nazwiska niemieckie.

Wyszczególnienie imienne rzemieślników gorzowskich występujących w zachowanych źródłach z XVIII i początku XIX w. podaje tabela 1.

Tabela 1. Członkowie cechów rzemieślniczych Gorzowa Śląskiego występujących w źródłach z lat 1730–1801

Lp.	Imię i nazwisko	Nazwa cechu	Rok lub lata występowania	Rodzaj rzemiosła	Stanowisko cechu
1	2	3	4	5	6
1.	Andrzej Banaś (Banas)	szewski	1730		cechmistrz
2.	Jan Schmucer	„	1735–1743 1735 1743		mistrz
3.	Szymon Fabianek	„	1735 1736–1767		starszy cechu mistrz
4.	Tomasz Gniewik	„	1735		„
5.	Aleksander Gutman	„	1736		„
6.	Jakub Nawrot (Nawrott, Nawroth)	„	1736–1784		„
7.	Wawrzyniec Guttman	szewski	1737		mistrz
8.	Szymon Guttman	„	1737–1796		„
9.	Karol Kranich (Chranich)	„	1739		„
10.	Szymon Kozioł	„	1743		„
11.	Bartłomiej Nawrot	„	1744–1781		„
12.	Jan Gniewik	„	1747		„
13.	Paweł Muskała	„	1753		„
14.	Jakub Węgiel	„	1754–1772		„
15.	Błażej Kęs (Kens, Kans)	„	1754–1771		„
16.	Jakub Krol (Kroll, Krol)	„	1754–1766		„
17.	Krzysztof Folka	„	1765–1800		„
18.	Walenty Schmutzer	„	1765–1787		„
19.	Szymon Janicki (Janitzki, Janiczky)	„	1766–1773		„
20.	Kasper Baumgarth	„	1767–1781		„
21.	Adam Pitynek (Pitynek, Pitenek, Pietenek wzgl. Pitynak)	„	1767–1799		„
22.	Błażej Kosz (Kosch)	„	1768–1788		„
23.	Krzysztof Burchardt wzgl. Burhard, Burchat	„	1768–1800		„
24.	Jan Węgiel (Wengel)	„	1768–+1787		„

³²Hawranek, *Materiały...*, s. 110.

1	2	3	4	5	6
25.	Tomasz Bielczak	„	1769		„
26.	Jan Guttman	„	1769–1791		„
27.	Jerzy Król (Krol, Kroll, Krul)	„	1769–1797		„
28.	Jan Nawrot wzgl. Nawroth	„	1769–1770		„
29.	Krzysztof Zawada	„	1769		„
30.	Jerzy Kwasner	„	1771		„
31.	Antoni Kwasner (Quasner)	„	1771–1772		„
32.	Tadeusz Habelak wzgl. Habellak	szewski	1771–1793		mistrz
33.	Jakub Król (Krol)	„	1772		„
34.	Mikołaj Tłustek (Tlustek, Tłustek)	„	1773–1800		„
35.	Jan Janasz (Janasz, Janas)	„	1774–1786		„
36.	Jan Müller (Müller, Mueller, Myler)	„	1774–1799		„
37.	Ignacy Nawrot (Nawrot, Nawroth)	„	1775–1786		„
38.	Józef Kwaschner wzgl. Quasner	„	1775–1784		„
39.	Wawrzyniec Zawada	„	1775–1788		„
40.	Józef Guttmann	„	1775–1789		„
41.	Antoni Spiegel	„	1776		„
42.	Krzysztof Zawada	„	1778		„
43.	Walenty Habelak	„	1780		„
44.	Baltazar Schmutzer	„	1781–1790		„
45.	Antoni Kwaschner	„	1781–1783		„
46.	Kasper Burchardt (Burgardt)	„	1781		„
47.	Jan Banaś (Banasch)	„	1781		„
48.	Michał Schmutzer (Schmuczer, Smucer, Smutzer)	„	1784–1796		„
49.	Jan Bartosz (Barthos)	„	1784–1785		„
50.	Paweł Janicki (Janicky, Janitzky, Janetzki)	„	1784–1799		„
51.	Walenty Elsner	„	1785		„
52.	Jakub Habelak (Habelak, Habelok)	„	1785–1796		„
53.	Maciej Schmutzer	„	1786–1789		„
54.	Józef Gajda (Gayda)	„	1787–1799		„
55.	Franciszek Fabianek	„	1787–1799		„
56.	Jan Bartosz wzgl. Barthos	„	1788–1791		cechmistrz
57.	Jakub Pierzyna (Pierzina)	„	1789		mistrz
58.	Kasper Baumgarten wzgl. Baumgarth	„	1790		„

1	2	3	4	5	6
59.	Jakub Knychala (Knechala, Knechalla)	„	1790		„
60.	Jakub Rerzyk (Rerzik)	„	1790		„
61.	Antoni Schmutzer	„	1790–1792		„
62.	Baltazar Schmutzer	„	1791–1796		„
63.	Jerzy Nawrot	„	1792–1796		„
64.	Józef Nawrot (Nawroth)	„	1793		„
65.	Jan Wegiel	„	1793–1800		cehmistrz
66.	Franciszek Folka	„	1793		mistrz
67.	Jan Guttman (Gutman)	„	1794–1799		„
68.	Fryderyk Muskała (Muskala)	„	1795–1801		„
69.	Mateusz Fabianek	„	1795		„
70.	Walenty Zawad (Sawada)	„	1798		„
71.	Filip Schmutzer (Schmucer)	„	1798		„
72.	Jan Król (Krol)	„	1799		„
73.	Ignacy Müller	„	1800		„
74.	Grzegorz Giga	garncarski	1730–1734		cehmistrz
75.	Krzysztof Kaczmarzyk (Kaczmarzik)	„	1735		„
76.	Mateusz Adamczyk	„	1735		starszy cechu
77.	Szymon Rak	„	1737		mistrz
78.	Michał Król (Krol)	„	1737		„
79.	Szymon Sikora	„	1737		„
80.	Jakub Adamczyk	„	1738		„
81.	Sebastian Załęcki (Zalencki)	„	1739		„
82.	Adam Elsner	garncarski	1739–1742		mistrz
83.	Grzegorz Łabda (Labda)	„	1742		„
84.	Jakub Sikora wzgl. Schikora	„	1742–1784		„
85.	Hiacynt Rak	„	1742		„
86.	Krzysztof Kaczmarzyk	„	1743		„
87.	Krzysztof Biskup	„	1746–1772		„
88.	Krzysztof Zawada	„	1747–1778		„
89.	Grzegorz Martyklas (Martyklas, Materklauz, Martyklauz, Materklauz)	„	1753–1775		„
90.	Adam Martyklas wzgl. Martyklauz	„	1753–1767		„
91.	Wojciech Biskup	„	1754		„
92.	Florian Banaś (Banas)	„	1757		„
93.	Walenty Łabiński (Lapinski)	„	1765–1766		„

1	2	3	4	5	6
94.	Szymon Sikora	„	1765		„
95.	Krzysztof Rak	„	1766		„
96.	Jan Zawada	„	1766–1799 1800		cechmistrz
97.	Józef Guttmann	„	1766		mistrz
98.	Marcin Gąsior (Gąsior, Gonschor, Goschor, Gąsiorek)	„	1767–1800		„
99.	Stanisław Grygoś (Grygosch)	„	1768–1782		„
100.	Tomasz Łabiński (Łabiński)	„	1768		„
101.	Tomasz Łabda wzgl. Łabda	„	1771–1775		„
102.	Jan Müller	„	1779		„
103.	Szymon Tabor (Tobor)	„	1781		„
104.	Bartłomiej Müller (Mueller)	„	1782		„
105.	Marcin Müller (Mueller)	„	1783–1801		„
106.	Mateusz Sikora	„	1783–1786		„
107.	Jakub Tabor (Thabor, Tabor)	„	1784–1788		„
108.	Jan Martyklas (Martyklas, Martykloz)	„	1785–1796		„
109.	Ignacy Zawada (Zowada, Sowada)	„	1786–1787		„
110.	Szymon Sikora (Szikora)	„	1787		cechmistrz
111.	Jerzy Tabor (Thobor)	„	1788		mistrz
112.	Maciej Sikora	„	1789–1791		„
113.	Wawrzyniec Zawada	„	1790		„
114.	Krzysztof Martyklas wzgl. Martyklos	„	1791–1796		„
115.	Walenty Łabda	„	1793		„
116.	Krzysztof Biskup	„	1793–1794		„
117.	Stanisław Grygoś (Grygosch)	„	1793–1795		„
118.	Andrzej Sikora (Schikora)	„	1796		„
119.	Stanisław Tabor (Thabor)	„	1797		„
120.	Jan Tabor (Thabor)	„	1797		„
121.	Antoni Grygoś	„	1798		„
122.	Andrzej Sikora	„	1798		„
123.	Szymon Zawada (Sawada)	„	1798–1799		„
124.	Bernard Czech	krawiecki	1730–1735		cechmistrz
125.	Augustyn Müller (Miller)	„	1735		starszy cechu
126.	Michał Buzia (Busia)	„	1737		mistrz

1	2	3	4	5	6
127.	Jerzy Brzóska	„	1737		„
128.	Franciszek Armut (Armutt)	„	1747		„
129.	Wojciech Gurtmann (Gurtman)	„	1749		„
130.	Jan Müller	„	1766		„
131.	Adam Paul	„	1766–1783 1783–1795		cechmistrz
132.	Wojciech Latuszek (Latussek, Latusieck)	„	1769–1800		mistrz
133.	Gotfryd Gurtmann	„	1775–+1794		starszy cechu
134.	Joachim Kustrung	„	1781		mistrz
135.	Leopold Armut (Armuth)	„	1781–1791		„
136.	Szymon Burchardt (Burchat)	„	1783–1798		starszy cechu
137.	Anastazy Armut (Armuth)	„	1783		czeladnik
138.	Daniel Krämer	„	1785		mistrz
139.	Michał Müller (Millir)	„	1786		„
140.	Franciszek Gurtmann wzgl. Gortmann	„	1790–1796		„
141.	Franciszek Paul	„	1799		„
142.	Gotfryd Gurtmann	„	1799		„
143.	Kasper Kudela	„	1800		„
144.	Antoni Pitynek (Pittenek)	„	1800		„
145.	Marcin Zawada	niemiecki	1737	bednarz	„
146.	Baltazar Dworaczyk	„	1739	kowal	„
147.	Maciej Światała (Swiatała)	„	1742	bednarz	„
148.	Krzysztof Zawada	„	1754	„	„
149.	Szymon Płonka	„	1766–1768	kowal	„
150.	Andrzej Dworaczyk	„	1768–1788	stolarz	„
151.	Jan Dworaczyk (Dwora- czek, Dworatzek)	„	1768–1777	„	„
152.	Michała Zawada	„	1768–1777	bednarz	„
153.	Jan Płonka	„	1769	kowal	„
154.	Franciszek Płonka (Płonka, Płonka)	„	1771–1793 1793–1800	„	cechmistrz
155.	Adam Paul	„	1772	„	mistrz
156.	Stefan Bielszczak	„	1772	„	„
157.	Jan Graff	„	1773	stolarz	„
158.	Krzysztof Vogt	„	1774	rusznikarz	„
159.	Józef Dworaczyk wzgl. Dworaczek	„	1775–1788	stolarz	„
160.	Andrzej Płonka (Płonka, Płaka)	„	1775–1798	kowal	„

1	2	3	4	5	6
161.	Jakub Zawada	„	+1775	bednarz	„
162.	Michał Bednarz	„	1780	„	„
163.	Jakub Zawada	„	+1781	„	„
164.	Antoni Reimundt	„	1783	ślusarz	„
165.	Franciszek Czaja	„	1784	kowal	czeladnik
166.	Marcin Zawada	„	1787	bednarz	mistrz
167.	Jerzy Dworaczyk	„	1788–1796	stolarz	„
168.	Andrzej Światała (Schwitąła)	„	1790	kowal	„
169.	Beyer	„	1793	rusznikarz	„
170.	Augustyn Bielaszczak (Bielszczak)	„	1793	bednarz	„
171.	Szymon Światała (Schwitąła, Schwitąła, Świtalla)	„	1793–1798	kowal	„
172.	Ferdynand Tomas (Thomas)	„	1797	ślusarz	„
173.	Stefan Warzecha	„	1797	bednarz	„
174.	Jan Baron	„	1797	stolarz	„
175.	Stefan Bielski (Bielsky)	„	1798	bednarz	„
176.	Antoni Janasz (Janasch, Janas)	poszewniczo-plócienniczy	1782–1799	plóciennik	„
177.	August Bielszczyk	„	1789	„	„
178.	Jan Pencheni wzgl. Pencheny	„	1792–1798 1799	„	cechmistrz
179.	Andrzej Janasz (Janas)	„	1793	„	mistrz
180.	Jan Bryczek (Bryczek, Britzek)	„	1795–1798	„	„
181.	Szymon Lisak (Lissaak)	rzemieślnicy nie zrzeszeni	1737–1749	cieśla	„
182.	Walenty Sito	„	1740–1746	rzeźnik	„
183.	Jakub Gadek	„	1741–1774	cieśla	„
184.	Józef Janasz (Janas)	„	1742	plóciennik	„
185.	Mikołaj Niklas	„	1745	„	„
186.	Henryk Koch	„	1746	„	„
187.	Szymon Bryczek (Brycek)	„	1746	„	„
188.	Szymon Fogler	„	1748	„	„
189.	Walenty Kabus	„	1753	młynarz	„
190.	Kasper Sito (Schitto)	„	1757–+1773	rzeźnik	„
191.	Jan Burchardt	„	1766–1776	piekarz	„
192.	Jan Krause (Krausze)	„	1767–1778	murarz	„
193.	Gottlieb Thiel wzgl. Tyll	„	1768–1799	sukiennik	„
194.	Jan Czaja (Czaia)	„	1769	plóciennik	„
195.	Jan Nawrot (Nawroth)	„	1771	piekarz	„
196.	Jakub Knaur	„	1771–1772	plóciennik	„

1	2	3	4	5	6
197.	Tomasz Gadek	„	1771–1795	cieśla	„
198.	Andrzej Menda	„	1771–1791	kapelusznik	„
199.	Jakub Widera	„	1772	młynarz	„
200.	Franciszek Antoni Philippi	„	1772	piekarz	„
201.	Szymon Kudela (Kutela)	„	1772	plóciennik	„
202.	Bartłomiej Gąsior	„	1773	gonciarz	„
203.	Jan Gerlich	„	1773–1782	czarny farbiarz	„
204.	Stefan Bielszczak (Bielszczak, Bieltzok)	„	1774	gonciarz	„
205.	Marcin Matysek (Matyssek)	„	1781	rzeźnik	„
206.	Samuel Kramer	„	1788	kapelusznik	„
207.	Andrzej Płonka (Płonka)	„	1789–1790	piekarz	„
208.	Jakub Nawrot	„	1790	cieśla	„
209.	Kasper Sito	„	1791	rzeźnik	„
210.	Daniel Pech	„	1793	sukiennik	„
211.	August Bielszczak	„	1793	cieśla	„
212.	Franciszek Płonka	„	1796–1799	piekarz	„
213.	Henryk Jender	„	1798	piekarz	„

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Księga metrykalna parafii gorzowskiej: ślubów (1712–1765, 1801), sygn. 438 d, ślubów (1765–1800), sygn. 438 e, zgonów (1721–1766, 1765–1736, 1786–1801), sygn. 438 f, g, h; Powiatowe Archiwum Państwowe w Tarnowskich Górach, Cech krawców m. Tarnowskich Gór, sygn. 16.

Podane w powyższej tabeli nazwiska dzielą się na 3 odróżniające się od siebie grupy: polskie, niemieckie, nieokreślone, tzn. o pochodzeniu nie dającym się ustalić. Nazwiska polskie podajemy według dzisiejszej pisowni, zaś niemieckie – w postaci utrwalonej w zapisie źródła; w wypadku, gdy nosi je więcej niż jedna osoba – ilość tych osób:

NAZWISKA POLSKIE: 1. Adamczyk (2 osoby), 2. Banaś (3 osoby), 3. Baron, 4. Bartosz (2 osoby), 5. Bednarz, 6. Bielczak, 7. Bielaszczak (4 osoby), 8. Bielszczyk, 9. Bielski, 10. Biskup (3 osoby), 11. Bryczek (2 osoby), 12. Brzóska, 13. Buzia, 14. Czaja (2 osoby), 15. Czech, 16. Dworaczyk (5 osób), 17. Fabianek (3 osoby), 18. Folka (2 osoby), 19. Gadek (2 osoby), 20. Gajda, 21. Gąsior (2 osoby), 22. Giga, 23. Gniewik (2 osoby), 24. Grygoś (3 osoby), 25. Habelak (3 osoby), 26. Janasz (4 osoby), 27. Janicki (2 osoby), 28. Jender, 29. Kaczmarzyk (2 osoby), 30. Kęs, 31. Knychala, 22. Kosz, 33. Koziół, 34. Kranich, 35. Król (5 osób), 38. Kudela (2 osoby), 37. Latuszek, 38. Lisak, 39. Łabda (3 osoby), 40. Łabiński (2 osoby), 41. Martyklas (4 osoby), 42. Matysek, 43. Menda, 44. Muskała (2 osoby), 45. Nawrot (8 osób), 46. Pierzyna, 47. Pitynek (2 osoby), 48. Płonka (6 osób), 49. Rak (3 osoby), 50. Rerzyk, 51. Sikora (8 osób), 52. Sito (3 osoby), 53. Świtła (3 osoby), 54. Tabor (5 osób), 55. Thustek, 56. Tomas, 57. Warzecha, 58. Węgiel (3 osoby), 59. Widera, 60. Załęcki, 61. Zawada (15 osób).

NAZWISKA NIEMIECKIE: 1. Armut wzgl. Armuth, Armutt (3 osoby), 2. Baumgarth wzgl. Baumgarten (2 osoby), 3. Beyer, 4. Burchardt (4 osoby), 5. Elsner (2 osoby), 6. Fogler, 7. Graff, 8. Gerlich, 9. Gurtmann (4 osoby), 10. Guttmann wzgl. Gutman (7 osób), 11. Knaur, 12. Koch, 13. Kramer, 14. Krämer, 15. Krause, 16. Kwaschner wzgl. Kwasner, Quasner (4 osoby), 17. Müller wzgl. Mueller, Myler (8 osób), 18. Paul (4 osoby), 19. Pech, 20. Philippi, 21. Reimundt, 22. Schmutzer wzgl. Schmuczer, Smutzer, Smucer (8 osób), 23. Spiegel, 24. Thiel wzgl. Tyll, 25. Vogt.

NAZWISKA NIEOKREŚLONE: 1. Kabus, 2. Kustrung, 3. Niklas, 4. Pencheni wzgl. Pencheny.

Z analizy tej wynika, że odsetek nazwisk polskich góruje zdecydowanie. Trzeba jednak przyjąć, że wśród rzemieślników gorzowskich noszących nazwiska niemieckie musieli znajdować się i Polacy.

W pobliskim Namysłowie na początku XVII w. przez okres kilku lat prowadzono osobną ewidencję ślubów polskich udzielanych osobom narodowości polskiej i bardzo duży odsetek Polaków (1/3 ogółu) używał nazwisk niemieckich. Wśród Niemców zaś nazwiska polskie występowały bardzo rzadko. Przyjąć zatem można, że w owym czasie nazwiska polskie oznaczały z reguły osoby narodowości polskiej³³.

W Gorzowie Śl. odsetek Polaków z nazwiskami niemieckimi mógł być nawet większy niż w Namysłowie z uwagi na okoliczność, iż w tym ostatnim mieście Polacy byli w mniejszości, natomiast Polacy gorzowscy ze względu na swą liczebność i rolę w życiu miasteczka mogli oddziaływać na nielicznych mieszkańców narodowości niemieckiej, polonizując ich. Np. współwystawcą i poręczycielem omówionego już dokumentu polskiego z 1735 r. był m.in. cechmistrz szewski Jan Smucer (pisownia źródła). Z uwagi na polską pisownię imienia i zniekształconą pisownię nazwiska można go już uważać za całkiem spolonizowanego.

Przytłaczająca większość rzemieślników gorzowskich posiadała nazwiska rdzennie polskie. Klasyfikację nazwisk w ujęciu statystycznym przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Nazwiska rzemieślników gorzowskich z podziałem na grupy

Lp.	Kategorie nazwisk	Ilość nazwisk	Ich nosiciele	
			Liczby bezwzględne	%
1.	Polskie	61	148	69,5
2.	Niemieckie	25	61	28,6
3.	Nieokreślone	4	4	1,9
Ogółem		90	213	100,0

Z przedłożonych powyżej danych niezbitnie wynika, iż jeszcze w XVIII w. Polacy stanowili około 3/4 ogółu rzemieślników Gorzowa Śl.

³³Dziewulski, *Stosunki etniczne w Kluczborku i Byczynie oraz nazewnictwo osobowe mieszczan w roku 1619*, „Kwartalnik Opolski”, R. 9: 1963, nr 1, s. 12–13; Tomczyk, op. cit., s. 48.

Do okresu rządów habsburskich (austriackich) brak jest materiałów statystycznych, i dlatego też nie można ustalić stanu liczebnego rzemiosła gorzowskiego w tych czasach. Dopiero 13-tomowy opis geograficzno-statystyczny prowincji śląskiej ogłoszony w latach 1783–1795 przez F.A. Zimmermanna (sporządzony w oparciu o informacje urzędowe) pozwala na wyrobienie sobie ogólnego poglądu na rolę rzemiosła w gospodarce miast śląskich. W 1781 r. Gorzów Śl. posiadał (wg danych F.A. Zimmermanna) 583 mieszkańców, w tym 74 rzemieślników³⁴, co stanowiło wraz z członkami rodziny i czeladzią (w końcu XVIII w. na Śląsku gospodarstwo domowe rzemieślnika liczyło średnio 3,5–3,6 osób) około 44,4% ludności tego miasteczka.

Bogatym źródłem informacji gospodarczych o Gorzowie Śl. w końcu XVIII w. są tabele statystyczne Śląska 1787 r. Podają one liczbę cechów i ilość osób zatrudnionych w rzemiośle miejskim. W tymże roku było tu 663 mieszkańców, w tym 75 samodzielnych mistrzów rzemiosła³⁵ (11,3%). Stan liczebny rzemiosł podaje tabela 3.

Tabela 3. Stan liczebny poszczególnych rzemiosł Gorzowa Śl. z lat 1781 i 1787

Lp.	Nazwa rzemiosł	Lata			
		1781	%	1787	%
1.	szewcy	28	37,8	31	41,3
2.	garncarze	14	18,9	15	20,0
3.	krawcy	5	6,7	6	8,0
4.	piekarze	3	4,1	1	1,3
5.	płóciennicy	3	4,1	5	6,7
6.	stolarze	3	4,1	3	4,1
7.	cieśle	3	4,1	3	4,1
8.	kowale	2	2,7	2	2,7
9.	rzeźnicy	2	2,7	–	–
10.	bednarze	2	2,7	1	1,3
11.	balwierze	2	2,7	2	2,7
12.	piwowarzy	2	1,3	1	1,3
13.	ślusarze	1	1,3	1	1,3
14.	rusznikarze	1	1,3	1	1,3
15.	kapelusznicy	1	1,3	1	1,3
16.	powroźnicy	1	1,3	1	1,3
17.	sukiennicy	1	1,3	1	1,3
18.	kuśnierze	1	1,3	–	–
Ogółem		74	100,0	75	100,0

Źródło: F.A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 2, Brieg 1783, s. 181; *Generalne tabele statystyczne Śląska 1787 roku*. Wyd. T. Ładogórski, Wrocław 1954, s. 122–123, 132–133, 142–143, 152–153.

³⁴Zimmermann, op. cit., s. 181; Tomczyk, op. cit., s. 49.

³⁵*Generalne tabele...*, s. 103, 122–123, 132–133, 142–143, 152–153.

W 1787 r. władze miejskie zgłosiły, że w Gorzowie Śl. dodatkowo potrzebni byłiby: 1 piernikarz, 1 kołodziej, 1 siodlarz, 1 mydlarz, 1 stelmach i 1 pończoszniczek ręczny³⁶. W 1787 r. funkcjonowały w mieście 4 cechy rzemieślnicze. Wśród 31 szewców było 3 łataczy obuwia. Pięciu mistrzów–płócienników pracowało na 5 krosnach. Mistrz–sukiennik zatrudniał 1 czeladnika; pracowali oni tylko na 1 czynnym krośnie³⁷.

Trzeba na tym miejscu wyjaśnić, iż przy opracowywaniu tabel statystycznych 1787 r. opierano się na danych urzędowych, które – jak się wydaje – nie są całkiem wiarygodne. Jest bowiem rzeczą niemożliwą, aby w Gorzowie Śl. w 1787 r. nie było ani jednego rzeźnika, skoro na roczne spożycie gorzowian ubijano 103 świnie, 26 baranów, 15 sztuk bydła rogatego i 5 cieląt³⁸.

Może tu tylko wchodzić w rachubę pomyłka ówczesnego pisarza miejskiego lub radcy podatkowego, który sporządził zestawienie dla całego departamentu, i stał w statystyce nie figurują w Gorzowie Śl. rzeźnicy.

Między danymi z lat 1781 i 1787 istnieją bardzo minimalne różnice, nastąpił mianowicie wzrost (w 1787 r.) o 1 mistrza przy wzroście ludności Gorzowa Śl. o 80 osób. Liczba piekarzy zmniejszyła się z 3 do 1, bednarzy z 2 do 1. Dla stolarzy, cieśli, kowali, balwierzy, piwowarów, ślusarzy, rusznikarzy, kapeluszników, powroźników i sukienników mamy te same dane liczbowe. W tym czasie nastąpił wzrost liczby szewców (z 28 do 31), garncarzy (z 14 do 15), krawców (z 5 do 6), płócienników (z 3 do 5). Statystyka z 1787 r. nie wymienia rzeźników (w 1781 r. było ich 2) oraz kuśnierzy (w 1781 r. – 1).

W końcu XVIII w. w Gorzowie Śl. miało swą reprezentację 18 różnych rzemiosł i zawodów usługowych, zaliczanych w epoce feudalnej do rękodzieł (balwierstwo)³⁹. Pierwsze miejsce wśród rzemiosł uprawianych w tym miasteczku zajmowało szewstwo. Była to trzonowa siła produkcyjna gorzowskiego rękodzieła. Szewstwo gorzowskie musiało jeszcze w drugiej połowie XVIII w. przeżywać dobrą koniunkturę, skoro nawet w okresie wyraźnego upadku rzemiosła cechowego liczba mistrzów szewskich w tym miasteczku zwiększyła się z 28 w 1781 r. do 31 w 1787 r. Szewcy gorzowscy trudnili się również naprawą obuwia, byli to ubodzy rzemieślnicy pracujący na potrzeby lokalne (tzw. łatacze), którzy nie mieli prawa robić nowego obuwia (w 1787 r. było ich 3).

Szewstwo pozostało przez długi czas najsilniej reprezentowanym rzemiosłem. Gorzów Śl. w epoce feudalnej wyróżniał się jako większy ośrodek produkcji tego rzemiosła w skali całego Śląska. W rzemiosle szewskim, obejmującym w tym miasteczku w latach 1781 i 1787 około 40 % ogółu mistrzów cechowych, znajdowało

³⁶Ibid., s. 181.

³⁷Ibid., s. 122, 143, 133, 153.

³⁸Ibid., s. 260.

³⁹W epoce feudalnej w takich miasteczkach, jak np. Gorzów Śl. nie było wykształconych lekarzy. Chorych leczyli łąziebnicy i balwierze, będący zarazem chirurgami. W zachowanych źródłach gorzowskich spotykamy wzmianki o chirurgach i łąziebnikach w latach 1737, 1742, 1747, 1749, 1750 (Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księga zgonów parafii gorzowskiej z lat 1721–1766*, sygn. 438f).

utrzymanie około 18% mieszkańców. Odsetek ludności utrzymującej się z szewstwa jest syntetycznym wskaźnikiem ukazującym rolę tego rękodzieła w życiu gospodarczym miasteczka.

Musiało ono być w tym czasie intratnym i poważnym zawodem, skoro w 1790 roku wójtem miejskim w Gorzowie Śl. został cechmistrz szewski (od 1793 r.) Jan Węgiel⁴⁰. W końcu XVIII w. Gorzów Śl. wraz ze Strzelcami Opolskimi, Rychtałem, Wołczynem i Toszkiem należał do głównych wytwórców obuwia na Śląsku⁴¹. Obok szewstwa rozwinęło się poważnie w Gorzowie Śl. również garncarstwo. W 1787 r. miasto było największym ośrodkiem produkcji wyrobów garncarskich w skali całego Górnego Śląska. W tymże roku naliczono w Gorzowie Śl. – 15 mistrzów garncarskich, w Niemodlinie – 14, w Bytomiu – 12, w Hulczynie – 11 i w Pyskowicach – 10⁴². Rzemiosło to musiało posiadać w ubiegłych wiekach ustaloną renomę i cieszyć się dużym poważaniem wśród gorzowian, gdyż spośród przedstawicieli tego rękodzieła wybierano nawet wójtów miejskich. I tak np. zmarły w 1743 r. wójt miejski Gorzowa Śl. Krzysztof Kaczmarzyk był z zawodu mistrzem garncarskim⁴³. Głównym odbiorcą wyrobów rzemiosła gorzowskiego była ludność okolicznych wsi. Wymiana towarowa odbywała się za pośrednictwem kramów, jarmarków i targów. W 1787 r. w Gorzowie Śl. odbywały się 4 jarmarki rocznie (19 IV, 1 VI, 24 VIII i 6 XII, natomiast targów tygodniowych nie było. Handlem w tymże roku trudniło się: 2 skupywaczy przędzy, 2 budników (handlarzy wiktuałami) i 3 kramarzy⁴⁴. Często też handlarze miejscy jako wędrowni kupcy jeździli po okolicznych wsiach, sprzedając wyroby rzemieślnicze.

Na początku XIX w. Gorzów Śl. przechodził okres zastoju gospodarczego. Rzemieślnicy nie mieli komu sprzedawać swych wyrobów i bankrutowali; wielu z nich najmowało się w charakterze robotników dniówkowych do różnych prac dorywczych⁴⁵. Możliwości gospodarcze rozwoju miasta były wówczas znikome, przede wszystkim z uwagi na jego peryferyjne położenie. Dla 1809 r. posiadamy dane co do ilości czeladników i niektórych grup rzemieślników w Gorzowie Śl. W roku tym w miasteczku (liczącym 514 mieszkańców) rzemiosłem trudniło się 16 czeladników (w tym 1 czeladnik-sukiennik), 2 mistrzów-sukienników oraz 2 mistrzów-kapeluszników⁴⁶. Wyraźnie też skurczyła się liczba mistrzów w najważniejszych gałęziach ówczesnego rękodzieła gorzowskiego. I tak np. w 1831 r. wśród 83

⁴⁰Ibid., *Księga ślubów parafii gorzowskiej z lat 1765–1800*, sygn. 438e, bez pag.; Tomczyk, op. cit., s. 51.

⁴¹B. Kaczmarzki, *Charakter funkcjonalny miast śląskich w końcu XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 4: 1966, nr 2, s. 228; Tomczyk, op. cit., s. 51.

⁴²S. Golachowski, *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, Opole 1969, s. 110; *Generalne tabele...*, s. 152; Tomczyk, op. cit., s. 51.

⁴³Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, *Księga zgonów parafii gorzowskiej z lat 1721–1766*, sygn. 438f, bez pag.

⁴⁴*Generalne tabele...*, s. 231, 172–173.

⁴⁵Hawranek, *Materiały...*, s. 116.

⁴⁶Z. Kwaśny, *Śląskie tabele generalne z 1809 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 97, Historia t. 15: 1969, s. 118–119.

mistrzów rzemiosła było tylko 21 szewców i 12 garnarzy⁴⁷. Kurczenie się liczby tych rzemiosł było wykładnikiem osłabienia tętna życia gospodarczego Gorzowa Śl. w latach trzydziestych XIX w. W 1843 r. naliczono tu 105 rzemieślników⁴⁸ na 986 mieszkańców. W 1858 r. ludność Gorzowa Śl. wzrosła do 1089 mieszkańców⁴⁹; nieznacznie też zwiększyła się liczba rzemieślników. W tymże roku było tam 108 rzemieślników skupionych w 4 cechach: szewskim (52 mistrzów), krawieckim (24 mistrzów), pospólnym: stolarzy, bednarzy, kowali i ślusarzy (17 mistrzów) i garnarskim (15 mistrzów)⁵⁰.

Przedstawimy teraz zmiany ilościowe wśród rzemiosła gorzowskiego w latach 1787–1843 i 1787–1858, z podaniem wskaźników nominalnych i realnych. Wskaźniki realne ukazują wzrost lub ubytek liczby rzemieślników po uwzględnieniu przyrostu naturalnego. Obliczamy je w ten sposób, iż wskaźnik nominalny mnożymy przez liczbę 100, zaś otrzymany wynik dzielimy przez wskaźnik (różnicę) wzrostu ludności. Gorzów Śl. był jednym z tych miasteczek, gdzie jeszcze w połowie XIX w. rzemiosło miało charakter feudalny. Był to okres przejściowy od feudalizmu do kapitalizmu, okres, w którym nastąpił upadek dominującej dotychczas formy produkcji drobnotowarowej (rzemiosła) na skutek konkurencji nowych kapitalistycznych stosunków produkcji. Potwierdzeniem tego są chociażby wskaźniki realne, uwzględniające wzrost zaludnienia, jaki nastąpił w międzyczasie. Pozornie bowiem, jeśli tylko bierze się pod uwagę liczby bezwzględne, rzemiosło gorzowskie rozwijało się nadal. Statystyczny obraz rozwoju rzemiosła gorzowskiego w latach 1787–1843 i 1787–1858 przedstawiają tabele 4 i 5.

Tabela 4. Rzemiosło w Gorzowie Śląskim w latach 1787–1843

Ogólna liczba rzemieślników		Wskaźniki	
1787	1843	nominalny (1787 = 100)	realny
75	105	140	43%

Źródło: *Generalne tabele statystyczne Śląska 1787 roku*. Wyd. T. Ładogórski, Wrocław 1954, s. 122–123, 132–133, 142–143, 152–153; J.G. Knie, *Alphabetisch – statistisch – topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1845, s. 851–852.

Tabela 5. Rzemiosło w Gorzowie Śląskim w latach 1787–1858

Ogólna liczba rzemieślników		Wskaźniki	
1787	1858	nominalny (1787 = 100)	realny
75	108	144	33,8%

Źródło: *Generalne tabele statystyczne Śląska 1787 roku*. Wyd. T. Ładogórski, Wrocław 1954, s. 122–123, 132–133, 142–143, 152–153; Th. Schück, *Ober-Schlesien. Statistik der Regierungs-Bezirks Oppeln, Iserlohn 1860*, s. 441, 445.

⁴⁷*Oberschlesien...*, s. 283; Schramm, op. cit., s. 79.

⁴⁸J.G. Knie, *Alphabetisch – statistisch – topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1845, s. 851–852.

⁴⁹Th. Schück, *Ober-Schlesien. Statistik der Riegierungs-Bezirks Oppeln*, Iserlohn 1860, s. 69.

⁵⁰*Ibid.*, s. 441.

W świetle danych (patrz tab. 4 i 5) z łatwością stwierdzić można, że upadek rzemiosła gorzowskiego w połowie XIX w. był znaczny. Mówią o tym wyraźnie wskaźniki realne. W 1858 r. wskaźnik realny liczby rzemieślników wynosił 33,8%. Świadczy to wymownie o tym, iż ciężar gatunkowy rzemiosła w całości kształcie życia gospodarczego tego miasteczka zmalał o blisko 66%. A pomyślny rozwój niektórych rękodzieł (szewstwa i krawiectwa) nie mógł zmienić ogólnego obrazu degradacji.